

DOBROVOLNICTVÍ V KONTEXTU ŽIVOTNÍ DRÁHY DOBROVOLNÍKŮ¹

Tereza Pospíšilová

Fakulta humanitních studií UK, Praha

Volunteering in the Context of the Life-Course of Volunteers

Abstract: Volunteering is a topic that is so far neglected within the Czech academic community. The article focuses on formal volunteering. Based on a review of volunteering literature, we pose the question whether the meaning and experiences of volunteering relate to the life stages of volunteers; emphasis is placed on the relation of volunteering to employment. The research is based on interpretative paradigm and qualitative research methodology. Based on semi-structured interviews, we show that volunteering relates to the course of life and employment in a crucial way. The key category is leisure time, in which volunteering takes place and which is in interviews portrayed in tension with time devoted to necessary duties (such as work and care for small children). Voluntary activity is defined by volunteers as a leisure-time (free time) activity and as above their obligatory duties. Thus, volunteering is neither a simple outcome of specific motivations or values, nor the result of some objective state (such as a certain number of hours per week away from work or childcare). In conclusion, we present a pilot conceptual scheme for the future research of volunteering in the context of the life course of volunteers.

Keywords: *civil society; volunteering; leisure; life course*

¹ Studie vznikla díky podpoře ze specifického výzkumu Fakulty humanitních studií UK, projekt č. 11/SV/2009. Předkládaný článek je součástí mezinárodního projektu *The Patterns and Values of Volunteering* (červen 2009 až prosinec 2010), který vede Národní dobrovolnické centrum Hestia a na kterém se mj. podílí Katedra studií občanské společnosti FHS UK. Tento projekt je financován Finančními mechanismy EHP a Norska a státním rozpočtem České republiky prostřednictvím Fondu pro podporu výzkumu.

Dobrovolnictví jako dobrovolná práce pro druhé bez nároku na finanční odměnu patří do sféry altruistického jednání. Tento článek se zaměřuje na takzvané formální dobrovolnictví, kde je dobrovolná činnost vykonávána pro organizaci nebo prostřednictvím organizace. Dobrovolnictví je předmětem rozsáhlé odborné literatury ve studiích neziskového sektoru a občanské společnosti, kde je studováno především jako činnost charakteristická pro neziskový sektor nebo jako projev občanské angažovanosti. V tomto článku naproti tomu klademe důraz na dobrovolnictví jako činnost uskutečňovanou v kontextu životní dráhy a placené práce dobrovolníků. Narozdíl od kvantitativních šetření, která v oblasti studií neziskového sektoru a organizované občanské společnosti převládají, zde volíme interpretativní paradigma a kvalitativní metodologické přístupy. Předkládaný článek referuje o výsledcích výzkumu,² jehož cílem bylo zjistit, zda jsou události životní dráhy a vztah k placené práci podstatné pro porozumění tomu, jak své dobrovolnictví vnímají lidé, kteří se mu věnují. Šlo o pilotní studii, jejímž cílem bylo zjistit, zda zde existují podstatné souvislosti, a navrhnout konceptuální rámec, který by to zohlednil.

V české odborné literatuře je dosud dobrovolnictví tématem stojícím mimo zájem akademických disciplín. Dosud vyšla jediná systematická, převážně kvantitativní studie (Frič 2001) a dále se tématem zabývají především odborníci, kteří se věnují řízení a propagaci dobrovolnictví v naší zemi (Tošner – Sozanská 2006).

Teoretická východiska

V odborné literatuře z oblasti studií neziskového sektoru a občanské společnosti převažují tři koncepce formálního dobrovolnictví. Za prvé, dobrovolnictví je zkoumáno jako klíčový zdroj nestátního neziskového sektoru (Salamon – Sokolowski 2003), můžeme tedy hovořit o neziskovém paradigmatu (Rochester 2006: 4). Za druhé, dobrovolnictví je vnímáno jako základ občanské společnosti – i když zde se dobrovolnictví někdy chápe spíše jako občanská participace či politická kultura (např. Putnam 1995; Howard 2000) –, můžeme tedy hovořit o paradigmatu občanské společnosti. Třetí koncepce pojímá dobrovolnictví jako prosociální chování a převažuje v sociálněpsychologické literatuře

² Na sběru dat a prvních krocích analýzy spolupracovaly studentky magisterského programu Studia občanské společnosti Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze Jana Aglerová, Jana Bělohávková, Miroslava Chytilová, Lucie Janušová, Monika Redmerová, Dina Sládková, Magdaléna Strouhalová, Magdalena Špačková, Veronika Šulcová, Linda Tichotová-Fryčová, Lenka Urmanová.

(Penner 2002; Finkelstein – Penner – Brannick 2005, Fetchenhauer 2006). Někde na průsečíku těchto přístupů se nachází dosud jediná ucelenější práce o dobrovolnictví v České republice (Frič 2001).

Podle Dekkera a Halmana najdeme v definicích dobrovolnictví tři společné prvky: je nepovinné, je neplacené, je ve prospěch druhých (Dekker – Halman 2003; autoři navazují na Cnaan 1996). Například Penner definuje formální dobrovolnictví jako dlouhodobé, plánované a svobodně zvolené prosociální chování, které je bez nároku na odměnu a ve prospěch cizích druhých osob a které se odehrává v kontextu organizace (Penner 2002). Pro Pennera je podstatné, že dobrovolná práce není prací pro blízké osoby (rodina, přátelé), protože taková pomoc obvykle obsahuje silný prvek reciprocity a pocitu povinnosti, není podle něj tedy svobodně zvolená. Organizační kontext zdůrazňuje, protože umožňuje vytvořit vztah s prakticky neznámými lidmi. Jak však poukazují Dekker a Halman, dobrovolnost, bezplatnost ani prospěšnost pro druhé nejsou jednoznačná a jednoduchá kritéria (Dekker – Halman 2003; srov. Rochester 2006).

Jednu oblast studií dobrovolnictví představuje analýza hodnot a motivací spojených s dobrovolnictvím (Dekker – Halman 2003; Wilson 2000), kterou zde ponecháváme stranou. Jedním z hlavních důvodů je, že podstatná část této literatury vychází z kvantitativních empirických šetření motivací dobrovolníků a jejich důvodů pro zapojení do dobrovolné činnosti. Typicky je přitom analýza motivací vytržena z kontextu dalších faktorů, jako jsou: širší kontext společenských struktur (příležitostí a omezení), sociální sítě dobrovolníků, jejich interpretace vlastní identity a biografie nebo faktory, na které klademe důraz v tomto článku – životní dráha a zaměstnání.

V předkládaném textu používáme koncept životní dráhy jako kontext pro porozumění dobrovolnictví v lidském životě a nemáme ambice zařadit se do studií životní dráhy či životního běhu (*life course*) (Elder 2003; George 1993, 2003). Nutno říci, že ve výzkumech dobrovolnictví není perspektiva životní dráhy úplnou novinkou. V celkovém počtu studií si jen nemnohá panelová šetření kladou za cíl popsat souvislost mezi dobrovolnictvím a etapami či událostmi životní dráhy (jako je školní docházka, zaměstnání, sňatek, děti, důchod apod.) a takové souvislosti skutečně potvrzují (Rotolo 2000; Mutchler – Burr – Caro 2003; Oesterle – Johnson – Mortimer 2004). Ve shodě s těmito autory předpokládáme, že každá životní etapa staví člověka do určitých rolí a že s nimi souvisí určité typy činností, očekávání a povinností, které potom ovlivňují možnost věnovat se dobrovolné práci.

Dále je pro nás podstatné, že se perspektiva životní dráhy zaměřuje na lidský život jako celek, nebo alespoň na některé jeho sousledné fáze. To je přístup neobvyklý v literatuře, která se věnuje dobrovolnictví. I tam, kde je zájem vysvětlit dlouhodobou angažovanost v dobrovolné práci (Piliavin – Callero 1995; podle nich Penner 2002; Finkelstein – Penner – Brannick 2005), není zkoumáno dobrovolnictví v celém životě dobrovolníka. Celkově vzato, ve studiích dobrovolnictví dominují průřezová kvantitativní šetření (kde se zjišťuje dobrovolnictví v posledních 4 týdnech nebo 12 měsících). Od obvyklého kánonu dobrovolnické literatury se tedy odkláníme jak zájmem o celý život dobrovolníků, tak tím, že jsme při sběru a analýze dat použili kvalitativní metody a vycházíme z interpretativního paradigmatu.

Sociologie práce si v kontextu procesů modernizace a individualizace všimá proměn role práce ve společnosti a v životech lidí, např. roztržičnosti pracovních kariér a nutnosti konstruovat svoji vlastní pracovní dráhu (Heinz 2003). Mnohé z těchto úvah jsou relevantní i pro dobrovolnou práci, přesto se teoretická literatura o dobrovolnictví promyšlení vztahu k placené práci vesměs vyhýbá (jednou z výjimek je přehledová stať Wilson 2000). Čeští odborníci na dobrovolnictví dokonce doporučují spojení „dobrovolná – práce“ nepoužívat, protože to pojem dobrovolnictví komplikuje odkazem k placené práci a s ní spojeným pracovní právním předpisům (Toner – Sozanská 2006).³ Tento článek není teoretickou studií, která by takové ukotvení mohla nabídnout. Chceme však zjistit, zda konkrétní zkušenosti a vnímání dobrovolné činnosti dávají opodstatnění pro propojení úvah o placené a neplacené práci.

Metodologické volby

Naši prioritou bylo ověřit, zda je vůbec propojení mezi dobrovolnou činností na straně jedné a zaměstnáním a životní dráhou na straně druhé možné, a načrtnout, jaké podoby toto propojení může mít. Těmto cílům vyhověly polostrukturované rozhovory, i když se dá říci, že nestačily na opravdu důkladné vyčerpání nastolených témat a že forma biografických rozhovorů by byla pro téma dobrovolnictví vhodnější. Bylo vedeno 12 rozhovorů v délce 45–90 minut. Jako výchozí struktura rozhovorů byla použita životní dráha dobrovolníků

³ Z hlediska praktického řízení a podpory dobrovolnictví (legislativa a administrativní podmínky) je vztah dobrovolnictví k zaměstnání podstatný a například v České republice není opomíjený (např. role dobrovolnictví v kontextu nezaměstnanosti, i když zde jde pouze o úžeji vymezené dobrovolnictví, legislativně ukotvené jako tzv. dobrovolnická služba zákonem č. 198/2002 Sb.).

(inspirovala jsem se přitom využitím grafů v kvalitativním výzkumu, jak to uvádí Miles – Huberman 1994). Na začátku dostali účastníci časovou osu od narození po současnost s vyznačeným rokem 1989. Do ní nejprve zakreslili základní životní události podle vlastního úsudku a poté do téhož grafu zakreslili důležité pracovní epizody. Nakonec vyznačili dobrovolnické epizody (tj. přibližně od kdy do kdy dobrovolně pracovali a kde).

Životní dráha tedy nebyla dávána do vztahu s dobrovolnictvím explicitně (otázkami v rozhovoru), ale pouze tím, že byla obsažena v základním grafu. Chtěla jsme vidět, nakolik budou respondenti při vyprávění o dobrovolné činnosti sami případně k životním událostem odkazovat. Důležité také je, že graf sloužil jako vodítko rozhovoru – urychlil jej a zřehledňoval vyprávění. Nad grafem se odvíjel rozhovor s předem připravenými, ale volně kladenými otázkami o vývoji dobrovolnické dráhy.⁴

Výběr vzorku byl záměrný. Protože výzkum mířil na formální dobrovolnictví, podmínkou výběru byla dobrovolná činnost prostřednictvím nestátní neziskové organizace po roce 1989. Do vzorku jsem se dále snažila zahrnout jak dobrovolníky pro „tradiční“ typ organizací (sport, kultura, hobby a rekreace, tedy oblasti, kde fungovaly organizace již před rokem 1989), tak pro „nové“ organizace v oblasti poskytování sociálních a zdravotních služeb, ochrany lidských práv apod., které vznikly po roce 1989. Tradiční a nové organizace se podle Friče pojí s odlišným způsobem fungování, například ve vztahu k mobilizaci veřejnosti (Frič 2001), a tradiční organizace mají na rozdíl od nových obvykle masovou základnu členů – tedy potenciálních či reálných dobrovolníků.

Ve vzorku máme z tradičních organizací jen menšinu dobrovolníků (4 ze 12), což částečně vyplývá ze způsobu oslovení respondentů. Získaly je z okruhu svých kontaktů studentky oboru Studia občanského sektoru FHS UK, které se mnou na výzkumu spolupracovaly (ve třech případech jsem využila kontaktů přes Národní dobrovolnické centrum Hestia). Přitom organizace v oblasti sportu, hobby a rekreace se s pojmem občanská společnost (občanský sektor) obvykle příliš neidentifikují. Tím je dáno určité specifické zaměření

⁴ Tázali jsme se: 1. na každou dobrovolnickou zkušenost (proč začala, proč skončila, stručně jakou práci obnášela, co to znamenalo pro respondenta); 2. na to, zda dobrovolníci vidí své dobrovolné zkušenosti jako celek, jako směřování; 3. explicitně na volby – jedna dobrovolnická zkušenost po druhé (proč se rozhodli právě pro tuto práci); 4. na to, zda dobrovolnické aktivity nějak souvisely s placenou prací a jak; 5. na jejich zkušenost s dobrovolnictvím před rokem 1989, a jak tato zkušenost ovlivnila jejich současný vztah k dobrovolnictví. Poslední téma však není v tomto textu analyzováno.

výzkumného vzorku, se kterým je nutno počítat při interpretaci rozhovorů (upozorňuji na to v poznámce, kde to považuji za nutné).⁵

Vzhledem k tomu, že nás zajímala životní dráha a pracovní kariéra, byl výběr zaměřen na starší respondenty, přibližně nad 45 let. Z hlediska vzdělání bylo zvoleno homogenní vzorkování a osloveni tedy byli dobrovolníci s vysokoškolským nebo středoškolským vzděláním (maturita). Zahrnutí lidí s nižším vzděláním by v malém plánovaném vzorku dvanácti interview již znamenalo příliš velkou heterogenitu a znesnadnilo by analýzu.⁶ Z hlediska pohlaví jsem usilovala o stejné zastoupení mužů a žen. Víra a náboženská praxe, členství v církvi a podobně jsou komplexním faktorem, na jehož vlivu na dobrovolnictví se literatura neshoduje. Při výběru vzorku jsem proto toto hledisko nechala stranou. Celkovou skladbu účastníků výzkumu včetně některých sociodemografických charakteristik uvádí tabulka 1 v příloze.

Rozhovory byly nahrávány a byl pořízen doslovný přepis. Účastníci výzkumu byli anonymizováni a všechna jména a názvy byly změněny.⁷ Citáty použité v článku vychází z mírně upravené verze transkriptů (došlo k redukci tzv. slovní vaty, k vynechání načatých vět, které nenesly vlastní význam, a k částečnému převedení mluveného projevu účastníků do spisovné češtiny). Přepisy jsem podrobila otevřenému kódování (Strauss – Corbinová 1999), bez předem stanovených kódů. Optika, kterou jsem texty četla, však již byla formována výzkumnými otázkami (tj. zaměření na vztahy životní dráhy, zaměstnání a dobrovolné činnosti). Z důležitých kategorií vznikla kostra analytického příběhu (Švaříček – Šedová 2007: 239), kterou jsem v procesu psaní článku rozvíjela jednak s ohledem na primární data (rozhovory) a jednak s využitím dalších teorií, konceptů a dat. První verze článku se obohatila a částečně verifikovala díky zpětné vazbě zúčastněných studentek.

⁵ Cílem výzkumu nebylo rozlišit dva typy dobrovolnictví, tradiční a nové, proto jsem se tomu nevěnovala ani při analýze. Přitom do způsobu, jakým dávali dobrovolníci do vztahu své zaměstnání a dobrovolnictví nebo svůj životní běh a dobrovolnictví, se to nijak výrazně nepromítlo.

⁶ Z dosavadních výzkumů v Česku a v zahraničí víme, že formální dobrovolnictví je záležitostí lidí s vyšším vzděláním (Egerton – Mullan 2008; Wilson 2000; v Česku STEM 2004).

⁷ Za konkrétní názvy organizací je použito *Organizace*; podobně fungují slova *Sport* či *Město*.

Výsledky analýzy

Dobrovolnictví a životní dráha

Jak ukáže následná analýza, vyprávění o dobrovolné činnosti se úzce váže na strukturu času a dobrovolnictví se zásadním způsobem definuje jako volnočasová aktivita. Již sám tento fakt nepřimo, ale pevně veazuje dobrovolnictví do životní dráhy a jejích etap, které se liší mimo jiné právě strukturou času, kterým jedinec disponuje, a strukturou aktivit, ke kterým jej využívá. Považuji to za klíčové zjištění výzkumu a budeme se k němu proto z různých úhlů pohledu vracet.

Dobrovolníci zmiňovali řadu životních událostí, ale většinu z nich nedávali do explicitního vztahu k dobrovolnictví.⁸ Přesto se objevila tři životní období, která ve vztahu k dobrovolnictví hrála i v našich relativně krátkých rozhovorech podstatnou roli: mládí/doba studií; děti/rodina; a důchod. Rovnou je nutno dodat, že z těchto tří období právě doba s malými dětmi hrála ve vyprávěních většiny žen ve vztahu k dobrovolnictví klíčovou a opakovaně popisovanou roli, takže její rozsah v našich datech je ve srovnání s dalšími dvěma mnohem větší.

Zaměstnání, na které jsme se ve výzkumu zaměřili jako na „placenou práci“ v kontrastu k dobrovolnictví jako „neplacené práci“, se ve vyprávěních dobrovolníků projevovalo hlavně jako specifická životní okolnost, která vymezuje prostor pro dobrovolnictví. Jinými slovy, v rozhovorech nehrálo skoro žádnou roli to, že dobrovolnictví je neplacené, kdežto zaměstnání placené, ale spíše to, že zaměstnání je povinnost a nutnost, která tím pádem vymezuje čas otevřený pro dobrovolnictví (ale o tom v dalších částech článku).

Mládí je období v naší zemi pro většinu vysokoškoláků a středoškoláků specifické tím, že nemusí pracovat pro obživu a především studují (což platilo o to více v době před rokem 1989, ke které naši dobrovolníci odkazují, když zmiňují mládí). Ve srovnání s lidmi v zaměstnání více disponují volným a flexibilním časem, který jim umožňuje se věnovat dobrovolnictví:

⁸ Mezi životní události zmíněné v rozhovorech patřila emigrace, vyloučení z Komunistické strany, základní vojenská služba, křest, vstup do církve, opatření bytu, odchod do důchodu a tak dále. Tyto události jsem ve vztahu k dobrovolnictví neanalyzovala především proto, že účastníci sami vliv těchto událostí na dobrovolnou práci v rozhovoru vůbec nerozvíjeli (a menší hloubka a délka vyprávění to ani neumožnila).

Já, protože jsem byl študák, no tak jsem teoreticky měl nejsnazší šanci se jako vyvlíknout z nějaký povinnosti, narozdíl od chlapa, kterej v tom vedení seděl vedle mě, nebo jsme tam seděli spolu, a měl píchačky, že jo. Tak ten prostě jako velmi těžko mohl někam odejít... (Ondřej)

A já jsem tam se i hodně angažovala v tom, že jsem se o tom dobrovolnictví hodně dozvěděla, protože v té době to bylo že jsem byla jedna z nejmladších tam, který se na tuhleto práci přihlásili, takže ve chvíli, kdy přicházely nabídky z nějakých organizací, buď jako na školení, na informování o tom, co dobrovolnictví je, tak většinou jsem tam putovala za tu organizaci já, a tím jsem se jako seznamovala dál a dál s tím, co to je... (Miriam)

Podobně po odchodu do důchodu obvykle přibude čas, ve kterém není nutné pracovat pro obživu, a otevírá se tak možnost pro dobrovolnou činnost:

Premýšlel jsem taky o práci pro seniory nebo s dětmi, ale spíš až v důchodu, až zase budu mít pocit, že nemám co dělat. (Karel)

Období studií v mládí a stejně tak doba v důchodu jsou životní etapy, které nejsou tolik zatížené povinnostmi jako etapy jiné – především život v zaměstnání a pro ženy péče o malé děti. Obě tyto etapy byly v rozhovorech s dobrovolníky přítomny podstatně více než doba studií a doba důchodu, proto se jim mohu věnovat ve větším detailu.

Narození dětí je ve všech vyprávěních důležitou událostí, ale ve vztahu k dobrovolnictví děti nehrály u mužů prakticky žádnou roli. Naopak ve vyprávěních žen hrají roli klíčovou. Z vyprávění dobrovolnic je zřejmé, že děti určují časový režim, ve kterém se matka pohybuje a ve kterém může vykonávat jakoukoli aktivitu. Děti, respektive jejich věk, zde funguje jako omezení – či spíše vymezení – časového režimu matky; určují, kdy žena s dobrovolnou činností musí skončit a kdy se jí zase může začít věnovat:

TA:⁹ A proč jste s tím skončila? UC: Tak, byla jiná moje životní etapa, jako bylo to tak, že jsem to opouštěla bez jakýchkoli křivd, ale bylo to, že pak jsem měla před svatbou a věděli jsme, že chceme děti. (Miriam)

⁹ Zkratka TA znamená v textu tazatelka a zkratka UC znamená účastník či účastnice výzkumu.

Ale určitě tady rok 95, to byla doba, kdy bylo mému staršímu synovi 2,5 roku a tehdy jsem se začala aktivně zajímat o založení mateřského centra, které jsem pak v roce 98 založila. A tady bych řekla, začalo moje dobrovolnický působení. (Jana)

Zatímco děti z hlediska časového režimu fungují jako omezení dobrovolné činnosti matky, v jiných ohledech mohou fungovat jako povzbuzení dobrovolnictví. V našich rozhovorech děti povzbuzují dobrovolnictví rodičů ve třech takových ohledech. Za prvé, od dětí (respektive jejich věku) se odvíjí zájmy rodiny:

Když jste byly vy už děti a chtěly jste mít nějaký ty pejsky, tak jsme si samozřejmě vybrali nějaký ty lovecký plemena ... Což znamenalo složit s nimi myslivecký zkoušky. No tak jsem měl jedinou možnost. Ten mysliveckej svaz tehdy, komunistický, mně nabídnul, že můžu být na výjimku členem, ale jenom jako chovatel loveckých psů. (Vojta)

A někdy v roce 2003 vlastně, jak tak ta moje dcera vyrůstala, tak jsme objevili článek, tuším v Mladý frontě, kdy, kde zvali na konkurs, respektive *Organizace* zvala na konkurs na získání stipendia na roční pobyt do Německa. (Monika)

Za druhé, děti vtahují rodiče – v našich rozhovorech však pouze matky – do svých aktivit, někdy vysloveně jako pomocníky:

A vlastně ta moje dcera, když se vrátila z toho Německa, tak se okamžitě úplně přirozeně zapojila do dobrovolnický práce v *Organizaci* a jak tak chodila domů, tak říkala, co se tam děje a řeší a co všechno je potřeba řešit, tak mě tam plynule zatahovala. (Monika)

(S) s tímhle narozeným dítětem, protože jemu bylo 7 a začal mně zaměstnávat takovým způsobem, že jsme se do toho ponořili oba dva, že tím žijem a začal mně zaměstnávat tím *Sportem*. ... Tak jsem se rozhodla samozřejmě pro to, že mu budu pomáhat ... (A)le myslím si, že kdyby moje dítě nehrálo takhle dobře, tak bych se tomu nevěnovala. Pro ostatní, cizí děti bych to nedělala až takhle naplno. Ten motor mám doma. (Lada)

Když začaly chodit děti do školek, tak se tam objevovaly čas od času oznámení: prosíme rodiče, aby přišli v sobotu hrabat zahradu, něco pro tu školku. A tam

jsem párkrát byla. Ale ne zase nějak moc často, neměla jsem to v sobě. Ale občas, spíš kvůli dětem. Ne aby ta školka jako taková byla lepší, ale protože tam chodí moje dítě, to asi bylo jediný spojení. (Kateřina)

Za třetí, děti pro své rodiče – v našich rozhovorech však pouze matky – otevírají svět:¹⁰ přináší nové informace, ponětí o možnostech, zprostředkovávají kontakty:

Tak mě tak plynule dostala do té dobrovolnický práce. A já sem zjistila, že to je hrozně fajn, protože to je organizace, která ty studenty jakoby vyváží, tak má hrozně blízko k mladým lidem ... a mě to s nimi hrozně baví. Hrozně je to takový nabíjející a mají spoustu výborných nápadů dělat tam spoustu věcí, ke kterým bych se jako téměř 50letá matka nikdy nedostala. (Monika)

Dobrovolná práce je tak ve vyprávěních součástí specifické situace, která se vyznačuje otevřeností, možnostmi a svobodou volby. Péče o malé děti je v určité životní etapě matky povinností; představuje prvek nutnosti, která možnost dalších aktivit omezuje nebo uzavírá. Naproti tomu starší děti vtahují rodiče – především matky – do dobrovolné práce, a to jak po stránce obsahové (témata zájmu), tak po stránce sociálních sítí (pomocnice, kontakty).

Dobrovolnictví v „rodinné ekonomice“

Některé ženy dávají svoji dobrovolnou činnost do přímého vztahu k dělbě práce v rodině, což mně vedlo k širšímu názvu „rodinná ekonomika“. Rodinná ekonomika je ve hře jednak v momentě, kdy žena s dobrovolnou prací začíná a zvažuje, zda je to možné s ohledem na rodinu. A jednak v momentě, kdy žena přechází do zaměstnání, nebo tím směrem alespoň začíná uvažovat, a dobrovolnictví vnímá mimo jiné jako jakousi zkoušku na zaměstnání:

že – ono to bylo i dobrá zkouška na to, jak obstojí rodina, když se od ní budu vzdalovat. (Miriam)

¹⁰ Pojem „otevření“ či „otevřenosti“ (někdy explicitně v kontrastu k „uzavřenosti“, případně uzavřenosti do sebe) je v mnoha popisech dobrovolnické zkušenosti jeden z klíčových, nejen v souvislosti s rolí dětí.

Rodinná ekonomika má především finanční aspekt. Jde o to, kdo rodinu užívá a zda bude mít dostatek financí:

Taky je otázka ještě, jak dlouho by ta rodina vydržela, jak dlouho bych vydržela já nepřinášet domů žádné peníze. (Jana)

Za důležité považuji to, že finance představují tlak. Tlak, jehož absence definuje onu situaci, která se neslučuje s donucením a ve které se ve vyprávěních objevuje dobrovolná činnost:

Já jsem měla pocit, protože manžel podnikal a finanční tlak mně nijakým způsobem nenutil k tomu, abych nastoupila někam do zaměstnání, tak se mi to zdálo jako dobrá forma svůj čas věnovat nějaký organizaci. (Miriam)

Přítom nejde jen o pocit finančního zajištění. Jde vždy také o určité rozhodnutí v rodině, že někdo se bude věnovat dobrovolné činnosti. Dobrovolnictví se zde jeví jako aspekt dělby rolí v rodině:

Protože prostě mám muže, který mi od počátku umožnil dělat dobrovolnou práci, přestože ze začátku neměl žádné lukrativní zaměstnání, tak já jsem měla velkou svobodu se věnovat dobrovolný práci. On to jako – aby jako zajistil tu rodinu finančně a aby někdo z rodiny dělal něco nezištně. (Jana)

V jistém smyslu je tedy dobrovolná činnost záležitostí celé rodiny, protože „rodinná ekonomika“ vytváří některým členům rodiny pro dobrovolnictví prostor – prostor bez donucení, prostor svobody, a to ne jen jako jakýsi vedlejší důsledek modelu, kde muž je živitel rodiny, ale také skrze promyšlenou volbu, skrze alokaci altruismu v rámci rodiny (jeden pracuje zjištně a druhá nezištně).

K rodinné ekonomice lze přiřadit i momenty, kdy se o dobrovolnictví dětí hovoří jako o průvodním jevu dobrovolné činnosti matky:

(N)emůžu to ani posuzovat z pohledu na své děti, protože ty, když někde fungují, tak buďto to dělají proto, že jsem tam v tom aktivní já, takže nevím, nakolik to dělají ve prospěch dobrovolnický práce a nebo pomoc své matce. (Miriam)

Bylo to v souvislosti, jak se budovalo pracoviště. Tím, že jsem to založila, tak jsme sem hodně chodili, i s dcerami. Ony mi tady pomáhaly všeset obrázky, pomáhaly mi přenášet stoly a všechno možný. (Kateřina)

Ve stejné logice je dobrovolnictví dětí někdy vnímáno jako výsledek úsilí matky (například tím, jak dítě vychovává a zajišťuje po finanční stránce):

Až se to pěkně rozevívá (TP: rekapituluje dobrovolnictví ve svém životě). Stávám se i členkou organizací, zakládám něco a i jedna dcera, jedno to dítě se taky dobrovolně účastní aktivit, což by mohl být takový výsledek. Se mi to docela hezky rýsuje. (Kateřina)

Dobrovolná činnost se tedy v rozhovorech s dobrovolnicemi pojí se situací svobody, s absencí donucení. A takovou situaci často vytváří rodina pro některé své členy, ať již jako vedlejší důsledek rodinného modelu, kde muž je živitelem (a žena tedy může volný čas věnovat jiným činnostem) nebo (a také) skrze promyšlenou volbu, kde „dobro“ za rodinu vykonává jeden její člen, obvykle žena nebo děti.

Dobrovolnictví a zaměstnání v jednom čase

Zaměstnání a dobrovolná činnost spolu ve vyprávěních dobrovolníků nesouvisí skrze otázku platu či bezplatnosti (jak by se dalo z teoretické literatury čekat), ale nejmarkantněji tím, že se spolu vyskytují v jednom časovém poli, dělí se o jeden čas. Zdá se to samozřejmé, ale dobrovolníci o tom takovým způsobem v interview hovořit nemuseli. Kontakt dobrovolnictví a zaměstnání v jednom časovém poli se jako implicitní souvislost objevuje i ve vyprávění těch, kteří jinak souvislost mezi dobrovolnictvím a zaměstnáním vylučují.

Kontakt v časovém poli není paralelní existencí nebo koexistencí. Časové pole je omezené a tím, že se o ně zaměstnání a dobrovolná činnosti dělí, je vždy jedno na úkor druhého. V některých rozhovorech je to prostě konstatováno:

TA: Proč ses rozhodl toho nechat? UC: Protože jsem s tím začal, když jsem v práci neměl tolik práce a klientů. Jenže pak jich začalo být víc a já už na to neměl tolik času. ... Většinou jsem měl chutě dobrovolničit v době, kdy jsem se ve svojí práci necítil vytížený. Takže jsem hledal možnosti, jak být užitečněj. (Karel)

Po tom, co jsme přišli do Prahy, jsem šla do textilu, takže v Jitexu, zkušebna na nitě. ... V sobotu se nepracovalo a já jsem mohla v sobotu jít do té třídy, kde jsem vedla pionýry. (Marie)

Jindy je explicitně formulováno jakési pnutí¹¹ a nároky obou sfér na čas jsou portrétovány jako soupeřící:

Naopak, tady mi překážely ty aktivity (TP: dobrovolné), protože práce mě vyžadovala a já potřebovala trénovat. ... Měla jsem stašně hodnýho šéfa, kterej mně dvakrát týdně pouštěl na hodinu dopoledne ... Zrovna v té současné době mě to v podstatě brzdí v mé práci, abych tak řekla, protože já pak přijdu domu a dělám večer (TP: své zaměstnání). Honim si tu práci po jinejch dobách. ... Dokonce jsem před rokem i tu práci zvolnila. Měla jsem dvě firmy na účetnictví a už mám jen jednu, protože bych to nestíhala, protože se na sto procent věnuju sportu.“ (Lada)

Existence zaměstnání a dobrovolné činnosti v jedné struktuře časových možností je tak podstatná, že je ve vyprávěních jedním z klíčových znaků, které dobrovolnictví definují. Dobrovolná činnost je účastníky definována jako něco, co se odehrává po pracovní době a je ve vztahu k zaměstnání z hlediska času něčím navíc, něčím „bokem“.¹² Mnohdy je to explicitně činnost ve volném čase:

TA: Pro jakou organizaci jste dobrovolně pracovala? UC: No to všechno bylo od mých 18, všechny takový ty, co nebylo přímo pracovní, ale bylo to všechno jako volný čas. Já jsem byla od těch 18 let vychovatelka. Takže to všechno bylo, že skončila pracovní doba, tak nějaký ty věci navíc,¹³ to všechno bylo dobrovolnictví, že jo. (Marie)

To, co děláme pro *Organizaci* a pro ty studenty tady děláme hodně rády, tak jako-by bokem, když nám na to vyjde nějaký čas. ... Protože si myslím, že když už si

¹¹ V době, kdy Lada podnikala a trávila 12–14 hodin denně v práci, se dobrovolné práci vůbec nevěnovala: „To se časově neslučovalo“.

¹² Píši „z hlediska času“, protože pro mnohé dobrovolníky je dobrovolná práce tím ústředním, o co se v životě snaží, nikoli zaměstnání.

¹³ Respondentka zde má na mysli i přesčas v práci. Zahrnutí přesčasů v zaměstnání do „dobrovolné práce“ je v našich rozhovorech spíše výjimkou, i když se třeba týká i lidí, kteří mají zaměstnání jako koníčka. Neplacené přesčas jsou místem kontaktu dobrovolné práce a zaměstnání, které by mělo být tématem dalšího výzkumu.

řeknu dobře, budu dělat toho dobrovolníka, budu ho dělat v téhle oblasti, tak pak se musím sama pro sebe rozhodnout, kolik tomu věnuji energie, kolik toho volného času. (Monika)

Tábory pro děcka, načerno, že, to tam všechno patří, do té skupiny dobrovolnictví, protože jsme to všechno dělali ve volném čase, ve svý dovolený. (Jiří)

Takže si vezmu třeba i dovolenou nebo nějaký volno a jdu teda tam dělat tu práci. (Miriam)

A podobně po odchodu do důchodu – s ukončením zaměstnání – vlastně mizí hlavní protipól dobrovolné činnosti, která tak (v případě některých dobrovolníků) může ovládnout pole zbylých aktivit:

86 jsem šla do důchodu, to je důležitý, a tím bylo všechno jako už dobrovolná práce, vlastně to, co jsem dělala celý život. (Marie)

Dá se tedy říct, že dobrovolnictví je z definice volnočasová aktivita, „způsob trávení volného času“ (Kateřina). Je to činnost, která se odehrává ve volném čase dobrovolníků. Pojetí dobrovolnictví jako volnočasové činnosti by odpovídaly také velmi časté reference dobrovolníků k tomu, že je jejich činnost „baví“, že jim přináší radost a že je pro ně zábavou:

Mně to bavilo. Mně bavilo bejt s těma dětma. V týhle době jsme si založili třeba i sjezdařskou školičku. Mně prostě bavila práce s dětma ... Mně to prostě bavilo a hlavně jsem byla na horách. To je prostě to, že jsem byla na těch horách, jo. (směje se) (Lada)

Dobrovolnictví mezi povinností a volností

Přesto jsem přesvědčená, že by se část dobrovolníků bránila zahrnout dobrovolnictví do volnočasových aktivit. Za prvé, čas je uváděn jako jedna z věcí, kterou dobrovolníci pro svoji činnost obětují, což se vzpírá pojetí volnočasových aktivit jako především zábavy a odpočinku (kde čas není obětí). Čas je (vedle peněz) hlavní náklad, který se v rozhovorech s dobrovolnictvím spojuje:

A to je samozřejmě zcela zadarmo, to stojí jenom čas a mě to stálo dojíždění. (Rostislav)

(D)dobrovolník je ten, který za to nechce plat a nabízí nějaký čas. (Miriam)

A co mně vzal? (TP: myšleno dobrovolnictví, metaforicky použil slovo „život“) Vzal mně obrovský množství volného času. (Ondřej)

Dobrovolníci se vlastně vzpírají pořekadlu, že čas stojí peníze: oni nabízejí čas a peníze za to nechtějí. Dobrovolnictví je v rozhovorech dále budováno jako činnost náročná, vyžadující energii a odhodlání. Klíčová charakteristika je přítomnost odpovědnosti. Může to mít různé důvody, ale zdá se mi, že v kontextu vyprávění to má především odlišit dobrovolnou činnost od libovolné činnosti, od dělání věcí, jak se to hodí, a bez závazků – tedy vymezit dobrovolnictví jako zodpovědnou aktivitu:

(N)ěkdy je to tak, že lidi to vnímají jako dobrovolnou práci, čili nemusím nic, a to mě přijde taky blbý. (...) Když už se na to dám, nemůžu si říct, tak teďka zrovna se mi nechce, tak co bych tu dělala, je to dobrovolný, tak to dělat nebudu, udělám to příště, nebo příště udělám něco jiného. To nejde, to mě přijde taky takový hodně nezodpovědný. (Monika)

A teď záleží na tom, jestli ten, kdo dobrovolníka dělá, jestli to bere s touhle hlubokou vážností, anebo jestli – protože to máme v tom názvu, Češi, že je to dobrovolný a proto to můžu dělat jakkoli nahodile – tak ten název vlastně sklouzává k tomu, že to nemusím brát třeba tak vážně. (Miriam)

Všimněme si, že dobrovolnictví – nebo přinejmenším určitá forma „vážného“ dobrovolnictví¹⁴ – je vnímána jako něco vysokého, vážného a zásadním způsobem společensky hodnotného:

V tom dobrovolnictví je rozdíl ... že už to prostě není má sousedská pomoc nebo pomoc v nějakém spolku, ale že to má určitou vážnost. (Miriam)

¹⁴ Vojta zde hovoří o své dobrovolné činnosti, kde mj. usiluje o záchranu českých loveckých plemen.

TA: Proč jste se rozhodla pro tuto práci? UC: Asi to bylo taky trochu vejš, nevím jak to přesně říct, že to byla možná taková emancipace občana. (Jana)

Ty plemena mají podle mě jakousi hodnotu, snad to nebude přehnaný, když řeknu kulturní. (...) Myslím si, že to má smysl držet, protože je to určitý bohatství. (Vojta)¹⁵

Dobrovolnictví je dále činnost spojená s pocitem určité povinnosti:

Když jsem se stal ředitelem *Institute*, což je kulturní instituce, byl jsem zván na různé akce, byl jsem zván i stát se jako členem něčeho a pomáhat tomu, tak to vyjde přirozeně. A já se domnívám, že jednak s věkem a jednak s tou funkcí ... Jsem povinněj. (Rostislav)

Zodpovědnost a pocit povinnosti můžeme vidět i v tom, že se dobrovolníci starají o to, co bude s prací bez nich, až skončí; starají se o pokračování:

To bylo velký štěstí mého života, že ta maminka druhá tam zůstala a do dneška to vede. Že kdyby v té době tam nebyl nikdo, kdo by byl ochotný to vzít celé na sebe, tak jsem tam do dneška uvázaná za nohu. Takhle jsem mohla svobodně odejít do jiný dobrovolný činnosti. (Jana)

Dobrovolná činnost je tedy některými dobrovolníky pojmána jako závažná práce, charakterizovaná pocitem povinnosti a odpovědnosti. Povinnost je však svazující, omezuje nebo vylučuje svobodu volby a tak vlastně dobrovolnictví disqualifikuje; zůstává pak jen prací:

(J)jakmile se to pro člověka stane rutinou a hlavně povinností, tak pak si říká: „Ježiš, prostě musím, musím, musím.“ O tom asi to dobrovolnění určitě tak úplně není, že to člověk dělá, protože musí. Hlavně to musí dělat, protože ho to baví, že mu to něco přináší. ... protože je ta práce nějak nastavena, my o tom furt mluvíme jako o práci, ona by to neměla být práce. (Monika)

¹⁵ Zaměstnání a dobrovolnou činnost vnímali jako něco zcela nesouvisejícího v našem výzkumu dva dobrovolníci, Vojta a Lada. Jsou to mj. jediní dva v našem výzkumném vzorku, kteří mají fakticky zaměstnání a dobrovolnou činnost *obsahově* zcela oddělené (myslivec a kynolog vs. architekt; trenérka *Sportu* vs. účetní).

Dobrovolníci tedy na jedné straně svoji činnost vyjímají z oblasti nezávazné zábavy a zdůrazňují zodpovědnost a pocit povinnosti, na straně druhé zdůrazňují, že nutnost dobrovolnictví neguje. Dobrovolnictví je některými dobrovolníky explicitně definováno jako činnosti nad rámec povinností:

Protože nakonec i ten, kdo dělá nějakou v uvozovkách manažerskou funkci, a nedělá jí jako svoje zaměstnání, tak je přece pořád jako dobrovolník. Protože dělá něco nad rámec svých povinností zaměstnaneckých, rodinných nebo občanských. (Ondřej)

(TP: vedení turistického oddílu jako dobrovolnická zkušenost) dejme tomu, člověka nějakým způsobem utváří k tomu, aby byl, nevím, jestli schopnej nebo ochotnej, dělat něco nad rámec své rodiny a svého zaměstnání. (Miriam)

K čemu jsme zde zatím dospěli? Dobrovolnictví je ve vyprávěních definováno jako činnost v čase, který je mimo sféru nutné povinnosti – především mimo zaměstnání (ale jinde třeba také mimo péči o malé děti). Dá se říci, že čas dobrovolnictví je především volný, svobodný čas, o jehož využití můžeme rozhodovat, a to přesto, že některé formy dobrovolnictví jsou vnímány jako velmi závažné a zavazující.

Dobrovolnictví a zaměstnání: společný obsah a síť

Zaměstnání je v rozhovorech jedním ze zásadních protipólů dobrovolnictví, možná nejzásadnějším. Mezi zaměstnáním a dobrovolnictvím lze dále najít v rozhovorech s dobrovolníky řadu spojitostí. Jednak jsou zde obsahové souvislosti: jde o to, že zaměstnání a dobrovolná činnost sdílí společné téma nebo se v nich vzájemně uplatňují získané zkušenosti, znalosti a dovednosti. A jednak jsou zde souvislosti vyplývající z propojené sociální sítě: jde o to, že zaměstnání a dobrovolná činnost sdílí kontakty nebo že sociální postavení v jedné oblasti se odráží v oblasti druhé.

Pokud dobrovolníci nějaké obsahové či síťové souvislosti zmiňují,¹⁶ vedou k různým podobám průniku mezi oběma sférami. Na jedné straně může dobrovolná činnost přímo vést k zaměstnání nebo v něj přerůst:

¹⁶ To vyplývá ze specifika našeho vzorku, který vybraly ze svých kontaktů studentky oboru Studia občanského sektoru.

Dali mi šestou třídu (TP: jako vedoucí Pionýra). Ty nikdo nechtěl, takový rošťáky, hrozně dobře jsme si rozuměli a všechno to bylo fajn. A potom, když jsem přišla po mateřský, tak mi říkal náš skupinář: Prosim tě, nechtěla by si změnit práci, že by si ten textil nechala a šla dělat placenýho skupináře. Já jsem se ptala, co to je. No, vlastně děláš tohle, pro celou školu. Tak jsem se přidala k těm na Praze 5, taková škola, dneska je to gymnázium. TA: Takže to bylo normálně placené? UC: Ten skupinář už byl placený a ten vedoucí, to bylo jako jenom k práci. (Marie)

Polovina dobrovolníků, se kterými jsme mluvili, má své současné zaměstnání právě v nestátním neziskovém sektoru.¹⁷ Nalezli tedy zaměstnání v sektoru, jehož jedním z definičních znaků je právě dobrovolnost, ale který je také zaměstnavatelem. Tito lidé poté v dobrovolné činnosti pokračují vedle svého zaměstnání podle toho, jak na to mají čas, obvykle jen příležitostně.

Na druhou stranu dobrovolná činnost může navázat na zaměstnání, ať již po obsahové stránce nebo skrze sociální síť. Tak v případě Rostislava se dobrovolná činnost odvozuje od určité pozice v zaměstnání. Neziskové organizace, které Rostislava angažují jako dobrovolníka a „do spousty aktivit (jej) tahají“, se vlastně snaží mobilizovat sociální síť, která se odvíjí od jeho pozice v zaměstnání:

No ale chtěj abych zůstal předseda, protože takový ty věci, jako je *Ministerstvo* a úřady, to vyřizuju já. ... Během pár let, už to pár let takhle jede. Máme peníze. Já jsem měl vynikající vztahy s Krajským úřadem, dostali jsme vysokou dotaci 100 tisíc korun, to je relativně vysoký. ... Taky v tom bylo i trošku zisknost od těch lidí, který mě zvali. (Rostislav)

A kontakty fungují na obě strany. Je to sociální síť, která je využívána jak k pohybu směrem od zaměstnání k dobrovolným organizacím, tak obráceně. Během životní dráhy jednoho člověka se totiž spojitosti mezi zaměstnáním a dobrovolnou činností mohou proměňovat. Karel začal po emigraci v zahraničí pracovat jako dobrovolník v *Organizaci* a přes získané kontakty dostal nabídku zaměstnání. Po návratu do České republiky po roce 1989 se zase věnoval dobrovolné činnosti, která se tematicky odvíjela od jeho zaměstnání. Rostislav začal v mládí dobrovolně hrát divadlo a s tím tematicky souviselo jeho zaměstnání; v jiné životní etapě jej díky významné pozici v zaměstnání zvou do dobrovolných funkcí a činností; a konečně v důchodu si našel zaměstnání v neziskovém

¹⁷ Mezi našimi účastníky byli v důchodu jen dva (Rostislav a Marie).

sektoru s pomocí kontaktů, které získal během dobrovolné činnosti. Ondřej se vypracoval od dobrovolné činnosti jako vedoucí mládežnické skupiny k současnému zaměstnání jako ředitel centrálního ústředí organizace.

Dobrovolná činnost a zaměstnání tedy tvoří u některých dobrovolníků více či méně provázaný celek, ať již jde o sociální síť (kontakty a známosti) nebo o zkušenosti, znalosti a dovednosti, případně o zájmy a hodnoty, které se mohou projevit ve volbě zaměstnání i dobrovolné činnosti. Tyto souvislosti přitom hrají roli i tehdy, když člověk přechází z jedné životní etapy do druhé; síť a znalosti, které člověk získal, formují a umožňují jeho či její další (nejen) dobrovolnické možnosti:

A byl to kontaktní živý pořad s posluchači o tom, co to je občanské poradenství, a lidi volali a oni uměli radit a já jsem si říkal, to je krásná společnost, tam jsou takový chytrý lidi ... A když jsem vloni dělal konkurz sem, tak jsem si na to vzpomněl, když jsem viděl inzerát. Vždyť to je vlastně občanský poradenství, já znám Haničku. Tak jsem Haničce zavolaal, měl jsem ji ještě pořád v telefonním seznamu v mobilu a říkám jí: Haničko, já bych třeba šel teď do důchodu, tady vypsali konkurz na ředitele. (Rostislav)

V našem výzkumném vzorku byli jen dva dobrovolníci v důchodu¹⁸ a pro oba platí, že důchod nebyl nějaký zásadní předěl, například začátek nebo konec dobrovolnictví. Jde možná spíše o proměnu životní situace, o novou životní etapu a s tím spojené povinnosti a možnosti, což může a nemusí být motivem pro akceleraci dobrovolné činnosti nebo pro změnu její formy. Podstatné přitom je, že dobrovolná činnost mnohdy funguje vedle jakéhokoli zaměstnání či nezaměstnanosti (i vedle různých politických režimů):

Já jsem chtěl, nebo chci, skončit odchodem do důchodu s aktivní prací, v zaměstnaneckým poměru, ale nechci skončit odchodem do důchodu svoji angažovanost. (Jiří)

Tuhle tu práci, o kterou vy se zajímáte, že to nebylo placené, tu jsem dělala celou tu dobu i při tom mytí nádobí. Takže jsme to hnedka obnovili a v tom roce 90 jsem i dvakrát měsíčně jezdila s mládeží do Německa na semináře, takže jsem jezdila jako tlumočnice zadarmo. ... Čili my jsme tu *Organizaci* dělali furt. (Marie)

¹⁸ Jde o podobu, jakou jsme měli možnost zkoumat u valné většiny účastníků našeho výzkumu; je však více než pravděpodobné, že jsou i jiné podoby dobrovolnictví.

Ukazuje se, že dobrovolná činnost je kontinuální okolností lidského života,¹⁹ spíše než *ad hoc* volbou. Těsně se přitom váže na životní etapy s jejich specifickou strukturou možností a povinností (času volného a času zabraného nutnostmi) a není proto příliš užitečné ji studovat odděleně jako nějakou volbu či okolnost „z čistého nebe“.

Diskuse výsledků a závěr

Dobrovolnictví je předmětem rozsáhlé odborné literatury ve studiích neziskového sektoru a občanské společnosti, kde je pojímáno především jako činnost charakteristická pro neziskový sektor nebo jako projev občanské angažovanosti. V tomto článku jsme si naproti tomu kladli za cíl zjistit, zda nelze dobrovolnictví lépe porozumět jako činnosti uskutečňované v kontextu životní dráhy a placené práce dobrovolníků. Náš výzkum ukázal, že jak etapy životní dráhy, tak placená práce jsou pro interpretaci dobrovolné činnosti dobrovolníky důležité. Dále se ukázalo, že dobrovolnictví lze analyzovat velmi užitečně jako volnočasovou aktivitu. Z teoretických koncepcí, které jsme uváděli na začátku článku, se však tímto směrem neubírá žádná.

V rámci sekundární analýzy jsem proto *ex post* přidala koncepci kanadského sociologa Roberta Stebbinse, která se v oboru studií občanské společnosti a neziskového sektoru vyskytuje jako zcela marginální. Stebbins pojímá dobrovolnictví jako volnočasovou aktivitu a rozlišuje tři druhy dobrovolnictví, které se od sebe liší délkou trvání, komplexností a náročností. Seriózní dobrovolnictví je nejvíc náročné a komplexní a lze v něm hledat seberealizaci a smysl života; Stebbins proto používá ve spojitosti s ním pojem „volnočasová kariéra“ (Stebbins 1996, 2006). Jde přesně o ono vážné, vyšší dobrovolnictví, které jsme identifikovali v analýze a které v určitých ohledech existuje na jakémsi pomezí mezi zaměstnáním a volným časem. Zatímco Stebbins se věnuje i dalším způsobům trávení volného času (amatérská činnost a hobby aktivity), samotné téma času pracovního nebo jinak vázaného povinnostmi a času volného, jeho struktury a vnímání (konstrukce) ve vazbě na životní etapy ponechává stranou.

Víme, že nejčastěji udávaný důvod, proč se lidé nevěnují dobrovolné práci, je právě nedostatek času, a to jak v zahraničních průzkumech například ve Velké Británii či Kanadě, tak v České republice (Frič 2001; STEM 2004). V Česku

¹⁹ Jde o podobu, jakou jsme měli možnost zkoumat u valné většiny účastníků našeho výzkumu; je však více než pravděpodobné, že jsou i jiné podoby dobrovolnictví.

udává nedostatek času jako důvod přibližně 75 procent těch, kdo dobrovolně nepracují. To může mít objektivní základ v časové vytíženosti lidí. Víme, že vytíženost zaměstnáním se v různých zemích liší a v postkomunistických zemích jsou lidé velmi pracovně vytíženi. V ČR v průměru odpracují lidé o pět hodin týdně víc než ve Velké Británii a o sedm hodin víc než v Norsku (Dudová 2007: 35).²⁰ Také z hlediska subjektivního vnímání považují lidé v ČR svoji práci za vyčerpávající (ibid.: 39).²¹ Časová zaneprázdněnost je však příliš jednoduché vysvětlení a komplexnější analýza této problematiky dosud chybí.

Z našeho výzkumu vyplývá, že dobrovolnictví můžeme rozumět jako aktivitu, která se odehrává v určité struktuře času, tedy v čase rozděleném mezi nutné činnosti (jako je zaměstnání nebo péče o dítě) a činnosti ve volném čase. Přitom dispozice času vázaného povinnostmi a času volného pravděpodobně není přímočarě dána jeho objektivním množstvím, ale závisí na tom, jak člověk svůj čas vnímá a uspořádává. Toto „vnímání a uspořádávání“ (či sociální konstrukce) aktivit v čase souvisí s životní etapou člověka, která jej/ji staví do konkrétních situací a rolí. A jejich sociálně konstruované požadavky nutí člověka rozdělovat svůj čas a energii ve snaze dostat všem povinnostem, a přitom udržet svoji žádoucí identitu. Jsem přesvědčená, že dobrovolnictví není především otázkou objektivního množství času, který má člověk k dispozici, ale otázkou toho, jak své časové pole vnímá a strukturuje.

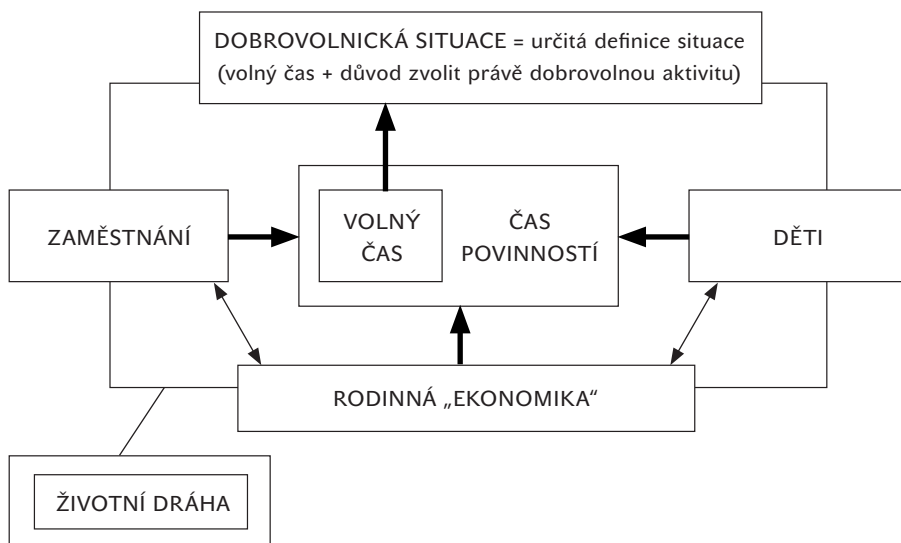
Zdá se tedy, že dobrovolnictví je specifická volnočasová činnost (a to přinejmenším stejně podstatně jako je činností neziskovou nebo občanskou). Stálo by za zvážení, zda dobrovolnou činnost v případě „vážného dobrovolnictví“ nepovažovat za jednu z aktivit, které se odehrávají na pomezí volného času a času povinností, protože ji není možné jednoznačně zařadit do jedné nebo druhé kategorie. Není důvod stavět do protikladu dobrovolnictví jako činnost závažnou a volný čas, ale zároveň se můžeme ptát, kolik povinností a odpovědností vlastně dobrovolnictví ještě snese, než se stane „jen prací“. Na detailnější analýzu a přesnější uchopení těchto otázek jsme však v tomto článku nevybudovali teoretické zázemí z oboru studií volného času, ani dostatečný empirický materiál.

Naše analýza dále naznačila, že je důležité soustředit se na celou rodinu, nikoli na jednotlivce, což je při zkoumání dobrovolnictví zatím opomenu-tá varianta. Mohli bychom použít buď hlubší biografická vyprávění, kde by byl

²⁰ To je dáno především malým rozšířením částečných úvazků v postkomunistických zemích: částečné úvazky v roce 2004 představovaly v EU-25 v průměru 17,5 %, zatímco v ČR využívalo částečný úvazek jen 4,7 % pracujících (Dudová 2007: 35).

²¹ Podle citovaného zdroje 55 % české populace považuje svoji práci za vyčerpávající.

dostatečný prostor pro vyprávění o rodině (o rodičích,²² partnerech a dětech), nebo vést rozhovory se všemi členy rodiny a konstruovat tak jakýsi rodinný obraz dobrovolnictví. Potvrdil se názor, že při studiu dobrovolnictví je třeba vzít jako jednotku analýzy rodinu (Wilson 2000: 234). Na druhou stranu záleží na tom, o co nám jde. Řada významů dobrovolnictví je víceméně individuálních nebo vázaných na individuální historii. Je nepochybné, že „rodinná ekonomika“ ve vztahu k dobrovolnictví funguje, a to především v životě žen, ale nemusí to být v každém ohledu významné.

Obrázek 1
Schematické znázornění vztahu mezi dobrovolnou činností a zkoumanými faktory

Obrázek 1 ukazuje, jak lze koncipovat vztah mezi dobrovolnou činností a faktory, které nás v tomto článku zajímaly. Klíčovou kategorií je zde volný čas, který existuje v sousedství a v napětí s časem zabraným povinnostmi. Tedy v napětí s časem, který je třeba věnovat povinnostem, jako jsou zaměstnání a péče o malé děti (v našem článku šlo o ně především, ale v individuálních biografiích dobrovolníků mohou být ve hře i jiné podstatné povinnosti). Jak zaměstnání,

²² Vlastní dobrovolnictví je vysvětlováno a rámováno často s odkazem na výchozí rodinu respondentů, která ve vyprávění figuruje jako determinanta hodnot a životního nastavení (co se v rodině dělalo a co se nedělalo, jací byli rodiče a jaké měli životní zkušenosti, k čemu explicitně vychovávali a vedli své děti).

tak péče o děti jsou součástí rodinné ekonomiky, tedy součástí dělby práce v rodině a případného vyjednávání a rozhodování o nich (což nebylo tématem našeho výzkumu, ale představuje to nosné téma pro budoucí výzkum).

Ve volném čase poté může vzniknout tzv. dobrovolnická situace, ve které se odehrává dobrovolná činnost. Je to situace, která existuje ve volném čase, ale to samo o sobě nestačí. Člověk musí mít dále důvod se věnovat právě dobrovolné činnosti ve volbě z jiných možných volnočasových aktivit. Obojí dohromady znamená, že situace je definována jako dobrovolnická, není to nějaký objektivní stav, který by nastal při určitém počtu hodin týdně k dispozici mimo práci a péči o děti či domácnost. Roli pochopitelně hrají hodnoty člověka a vlastní identita (které vynechávám, protože nebyly tématem článku).

Faktory jako zaměstnání, děti či rodina jsou zásadními okolnostmi, které utváří životní dráhu a jejichž vnímání se mění podle toho, v jaké životní etapě se člověk nachází. Proto jsem celý graf zarámovala právě perspektivou životní dráhy. Obrázek, který jsem vytvořila na základě výzkumu, považuji za nosné pilotní schéma, které by v budoucnu mohlo tvořit základ pro koncipování dalšího výzkumu v oblasti dobrovolnictví.

Pseudonym	Věk	Vzdělání	Děti	Dobrovolná práce pro NNO* – oblast	Zaměstnání v NNO
Kateřina	54	VŠ	2	vzdělávání	ne
Lada	54	SŠ	2	tělovýchova a sport	ne
Miriam	46	SŠ	4	duchovní formace, vzdělávání a charitativní činnost	ano
Alžběta	57	VŠ	2	humanitární pomoc	ano
Jana	44	VŠ	2	péče o děti; sociálně odborné poradenství	ano
Marie	76	VOŠ	2	zahraniční mobilita mládeže	důchodkyně
Monika	47	VŠ	1	zahraniční mobilita mládeže	ne
Ondřej	46	VŠ	2	volný čas dětí a mládeže	ano
Karel	59	VŠ	1	internetová poradna	ne
Rostislav	67	VŠ	2	kultura	ano, důchodce
Jiří	59	VŠ	3	humanitární pomoc	ano
Vojta	58	VŠ	3	myslivost	ne

Tabulka 1: Účastníci výzkumu

* NNO – nestátní nezisková organizace

Tereza Pospíšilová vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd UK v Praze a mezinárodní vztahy a evropská studia na Středoevropské univerzitě v Budapešti. Pracovala na výzkumech v Sociologickém ústavu AV ČR, v Centru teoretických studií UK a AV ČR, v Nadaci rozvoje občanské společnosti a od roku 2005 je členkou Katedry studií občanské společnosti Fakulty humanitních studií UK. Vydala knihu *Česká občanská společnost: po patnácti letech rozvoje* (2005).

Použitá literatura

- Cnaan, R. A. – Handy F. – Wadsworth. M. 1996. „Defining Who Is a Volunteer.“ *Non-profit and Voluntary Sector Quarterly* 25, 1996: 364–383.
- Dekker, Paul – Halman, Loek. 2003. „Volunteering and Values: An Introduction.“ Pp. 1–12 in Paul Dekker – Loek Halman (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Dudová, Radka (ed.) 2007. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Egerton, Muriel – Kilian, Mullan. 2008. „Being a Pretty Good Citizen. An Analysis and Monetary Evaluation of Formal and Informal Voluntary Work by Gender and Educational Attainment.“ *British Journal of Sociology* 59, 2008, 1: 145–164.
- Elder, Glen H. 2003. „The Emergence and Development of Life Course Theory. Pp. 3–19 in Jeylan T. Mortimer – Michael J. Shanahan (eds.): *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Fetchenhauer, Detlet – Flache, Andreas – Bžunk, Abraham P. – Lindenberg, Siegwart (eds). 2006. *Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives*. New York: Springer.
- Finkelstein, Marcia A. – Penner, Louis A. – Brannick, Michael T. 2005. „Motive, Role Identity and Prosocial Personality as Predictors of Volunteer activity.“ *Social Behavior and Personality* 33, 2005, 4: 403–418.
- Frič, Pavol a kol. 2001. *Dárcovství a dobrovolnictví*. Praha: NROS + AGNES.
- George, Linda K. 1993. „Sociological Perspectives on Life Transitions.“ *Annual Review of Sociology* 19, 1993: 353–73.
- George, Linda K. 2003. „Life Course Research.“ Pp. 671–680 in Jeylan T. Mortimer – Michael J. Shanahan (eds.): *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Heinz, Walter R. 2003. „From Work Trajectories to Negotiated Careers: The Contingent Life Course.“ Pp. 185–204 in: Jeylan T. Mortimer – Michael J. Shanahan (eds.): *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Howard, Marc Morjé. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge UP.
- Miles, Matthew B. – Huberman, A. Michael. 1994. *An Expanded Sourcebook. Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks: Sage.

- Mutchler, Jan E. – Burr, Jeffrey A. – Caro, Francis G. 2003. „From Paid Worker to Volunteer: Leaving the Paid Workforce and Volunteering in Later Life.“ *Social Forces* 81, 2003, 4: 1267–1293.
- Oesterle, Sabrina – Kirkpatrick Johnson, Monica – Mortimer, Jeylan T. 2004. „Volunteering during the Transition to Adulthood: A Life Course Perspective.“ *Social Forces* 82, 2004, 3: 1123–1149.
- Penner, LA. 2002. „Dispositional and Organizational Influences on Sustained Volunteering: An Interactionist Perspective.“ *Journal of Social Issues* 58, 2002: 447–467.
- Piliavin, Jane Allyn – Callero, Peter L.. 1995. *Giving Blood. The Development of Altruistic Identity*. Baltimore – London: Johns Hopkins UP.
- Putnam, Robert. 1995. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rochester, Colin. 2006. *Making Sense of Volunteering: A Literature Review*. London: Volunteering England.
- Rotolo, Thomas 2000. „A Time to Join, A Time to Quit: The Influence of Life Cycle Transitions on Voluntary Association Membership.“ *Social Forces* 78, 2000, 3: 1133–1161.
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech. 2000. „Institutional Roots of Volunteering. Toward a Macro-Structural Theory of Individual Voluntary Action.“ Pp. 71–90 in Paul Dekker – Loek Halman (eds.): *The Values of Volunteering: Cross-Cultural Perspectives*. New York: Kluwer Academic.
- Stebbins, Robert. 1996. „Volunteering. A Serious Leisure Perspective.“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 25, 1996, 2: 211–224.
- Stebbins, Robert. 2006. „Leisure Reflections... No 13. The Serious Leisure Perspective.“ *LSA Newsletter* 75, 2006: 6–8.
- STEM 2004. „Občanská společnost 2004“. Závěrečná zpráva z výzkumu zpracovaného v rámci projektu „Index občanské společnosti“.
- Strauss, Anselm – Corbinová, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy, techniky, metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- Švaříček, Roman – Šedová, Klára a kol. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Tošner, Jiří – Sozanská, Olga. 2006. *Dobrovolníci a metodika práce s nimi*. Praha: Portál.
- Wilson, John. 2000. „Volunteering.“ *Annual Review of Sociology* 26, 2000: 215–40.